

wat ‘de staat’ is. Een andere waarom mensen, die in de meeste gevallen toch intelligent en hartelijk leken, zo vol haat reageerden op bepaalde bevolkingsgroepen. Weer een andere betrof de armoede, waar ik me scherp van bewust was. Waarom waren de mensen zo arm? Wat werd eraan gedaan?

Nadat ik als universitair docent begonnen was, doken er nog andere vragen op. Maar toen had ik noch de tijd noch de rust om me daar echt mee bezig te houden. Pas nadat ik in 2019 om gezondheidsredenen was gestopt met het geven van onderwijs, kreeg ik beide. Dit is dus mijn persoonlijke speurtocht, niet naar India, maar naar het verdeelde subcontinent dat ooit India heette.

Ik probeer boven het politiek en staatkundig verdeelde subcontinent uit te stijgen en de verschuivende patronen van licht en schaduw vanuit vogelperspectief te bekijken. Ik geef toe dat ik niet van alle delen van het subcontinent evenveel weet: sommige ken ik als mijn broekzak, andere alleen via secundaire bronnen. Maar de studies van wetenschappers die ondanks vergelijkbare beperkingen toch grote en briljante doeken hebben geschilderd, sterkten me in het geloof dat dit niet onmogelijk was.

Dat ik niet in de archieven her en der op het subcontinent en in de hele wereld gedoken ben zoals ik vroeger zou hebben gedaan, en ook niet evenveel officiële dossiers met betrekking tot recente jaren las als over de vroege jaren, komt doordat de wetgeving inzake geheimhouding van archiefstukken onoverkomelijke blokkades vormde. Om die reden heb ik mijn toevlucht genomen tot een parallel archief van amateurfilms, documentaires, speelfilms, foto’s, postzegels, krantenknipsels, persoonlijke papieren, kaarten, genealogieën, ambachtelijke voorwerpen, kalligrafie, amuletten en verzamelingen van objecten uit verschillende delen van mijn onderzoeksgebied.

Een leven lang lezen, nadenken, lesgeven en leren van studenten die met de nieuwste inzichten op hun interessegebied komen, heeft me geholpen dit boek te schrijven.

Het schrijven van dit boek was een reis langs een heleboel kronkelige wegen. Ik weet nu veel meer dan toen ik eraan begon. Ik heb natuurlijk niet alles ‘begrepen’, maar heb toch inzichten opgedaan in allerlei zaken. Het was het meest fascinerende, opwindende en uitdagende werkproject dat ik ooit heb ondernomen.

Via dit boek hoop ik die inzichten en opwindende met jou te delen.

I

Het tijdperk van het nationalisme: rivaliserende visies

In 1907 eindigde de jaarlijkse bijeenkomst van het Indiase Nationale Congres in Surat in chaos. De handelsstad ten noorden van Bombay met zo’n 120.000 inwoners had veel historische drama’s meegemaakt, maar nog nooit zoiets als dit.

Op het moment dat de ‘extremist’ Bal Gangadhar Tilak het podium opliep om de ‘gematigde’ leiders van het Congres ervan langs te geven, sprongen hun medestanders op en toonden zij met ‘wilde gebaren, gebalde vuisten en geschreeuw door de zaal’ hun steun aan die leiders. ‘Plots vloog er iets door de lucht, een schoen! – een Mahratta-schoen! – roodachtig leer, spitse neus en beslagen met lood. De schoen raakte de wang van Surendranath Banerjea en schoot toen door naar Sir Pherozeshah Mehta.’ Beide heren waren vooraanstaande leden van het gematigde kamp en stonden onder hun volgelingen bekend als ‘Surrender-not’ (Geen overgave) en ‘Ferocious’ (de Felle). ‘Zodra de schoen op het podium afvloog en neerkwam, kwamen alle mannen met witte tulbanden als één man en [...] zwaaiend met lange stokken omhoog.’ De tienduizend aanwezigen gooiden met stoelen ‘als projectielen’, terwijl ‘hun lange stokken trillend tegen elkaar kletsten’. ‘Bloed stroomde uit hoofdwonden.’ Nog geen uur later ‘lag de grote Pandal [tent] er als een verlaten eetzaal bij, de vloer bezaaid met kapotte stoelen, stokken en flarden van kleren’.¹

Wie had kunnen geloven dat dit een dag uit het leven van ’s werelds machtigste antikoloniale nationalistische beweging was?

Het doel van het nationalisme is eenheid. Maar het zaait even vaak verdeeldheid. Hiermee wil ik niet ontkennen dat er kracht uitging van de verschillende vormen van ingebeelde eenheid in India; ik wil alleen uitleggen waarom het nationalisme daar, ondanks de ontegenzeggelijke kracht, toch steeds weer uit elkaar viel. Waarom had het nationalisme in Zuid-Azië vaker iets van een burgeroorlog dan van een volk dat

eensgezind op het doel af marcheerde? Waarom klonk de muziek tijdens de parade op de Dag van de Republiek, waar ik als zesjarige op een mistige januariochtend in New Delhi samen met mijn ouders was, zelfs in mijn kinderoren vals? Natuurlijk, er kwamen een heleboel militairen voorbij, er speelden doedelzakken en er vlogen MiG-gevechtsvliegtuigen over. Om de ‘eenheid in verscheidenheid’ luister bij te zetten, waren er ook praalwagens met dansers in felle kleuren uit vele regio’s. Maar waarom moesten we er in 1970, ruim twintig jaar na de onafhankelijkheid, nog steeds van worden overtuigd dat we één natie waren? Zoals we in het Hindoestani zouden zeggen: *daal mein kuchh kala hai* – er is iets mis hier (letterlijk: er zit iets zwarts in de linzen). De natie protesteerde te vaak.

En waarom brak India in tweeën toen de onafhankelijkheid een feit was? Hoe had de verdeeldheid zo groot kunnen worden dat er twee landen ontstonden?

Twee kwesties zorgden steeds weer voor verdeeldheid binnen het Indiase nationalisme. De eerste had met de middelen te maken. Met welke middelen moesten de nationalisten hun doel – de hervorming en later het einde van de Britse heerschappij – nastreven? Was geweld geoorloofd, gezien het disproportionele geweld dat de Britten in staat (en bereid) waren tegen ongewapende demonstranten in te zetten?² Was het ethisch verantwoord? De bijeenkomst in Surat die uitliep op geweld, was begonnen met een debat waarin de ‘gematigden’ het ‘extremistische’ geweld niet hadden willen goedpraten. Dat soort ironie was schering en inslag in de geschiedenis van het nationalisme.

Het tweede twistpunt ging over identiteit. Veel nationalisten betoogden dat ‘Indisch-zijn’ de identiteit was die uitsteeg boven alle andere collectieve hoedanigheden, zoals geloof, sekte, kaste, afkomst, taal en regio. Feit was echter dat dezelfde modernisering onder het kolonialisme – de verspreiding van technologie, spoorwegen, drukwerk en denkbeelden – die het vraagstuk van de Indiase nationale identiteit had doen ontstaan, ook tot de opkomst leidde van religieuze, regionale, taalkundige, sektarische en op kaste gebaseerde identiteiten.

Een aantal daarvan (zoals die van de Marathi, de Bengaalse hindoes, de hoogste hindoe-kaste of ‘de Tamil-brahmanen’) nestelde zich gemakkelijk, als Russische poppetjes, in de moederpop van het ‘Indisch-zijn’. Maar dat gold niet voor allemaal. Zo zorgde de frictie tussen de ‘Dravidische’ en ‘Indiase’ identiteit tot vijandige sentimenten aan weerszijden van de scheidslijn. Andere bevolkingsgroepen – met name

de ‘Indiase moslims’, ook een identiteit die in deze periode enigszins moeizaam tot stand kwam – stelden dat hun ‘gemeenschap’ veel te groot en belangrijk was om als de zoveelste ‘kleine identiteit’ te worden ondergebracht onder de paraplu van ‘de Indiase natie’. De moslims waren een natie op zich, zo stelden sommige islamitische leiders.

Het is ook een vergissing om te denken dat de identiteitspolitiek na de onafhankelijkheid verdween. Integendeel, die politiek gedijde, ja floreerde zelfs tot het eind van de twintigste eeuw.

Hoe de Indiase nationalisten die verdeeldheid bestreden, is een fascinerend verhaal. Welke strategie voor eenheidsvorming op de voorgrond stond verschilde per periode, en het is even belangrijk om daarnaar te kijken als naar de momenten van geweld, massaal protest en drama. Een van de manieren om de Indiërs als eenheid te presenteren, was te wijzen op hun economische positie (hoe vergezocht ons dat vandaag de dag ook voorkomt). Alle Indiërs werden als producenten en belastingbetalers uitgebuit door het koloniale bewind. Een andere manier om het idee van eenheid te geven, was India te presenteren als een ‘samengestelde natie’, een gelukkige bundeling van kleinere ‘naties’ en ‘volkeren’. Een derde manier ten slotte was om door middel van onderhandelingen en compromissen tot een eenheid te komen. Geen van deze strategieën slaagde volledig. Allemaal leidden zij tot te hoge verwachtingen van de natiestaten die na de Britse Raj kwamen.

Tweëntwintig jaar na de oprichting in Bombay in 1885 kwam het tot een breuk in het Congres. Het was de eerste van de vele openbare en pijnlijke breuken in zijn bewogen geschiedenis. Later, in de twintigste eeuw, zouden er nog meer geschillen opduiken en momentum krijgen. Toen de Union Jack in augustus 1947 eindelijk werd gestreken, waren die geschillen zo hoog opgelopen dat er niet één, maar twee landen ontstonden. Met de radicale deling op grond van het geloof ontstond er echter in geen van beide landen eensgezindheid over wat de prille ‘natie’ inhield, waar ze voor stond of waar ze naartoe moest. Pakistan, dat door zijn stichter ‘mottig’ en ‘beknot’ werd genoemd, maakte nóg een deling door toen in 1971 het oostelijke deel zich afscheidde als Bangladesh. Het is daarom geen wonder dat op het subcontinent het verhaal over nationale eenheid op een gegeven moment werd vervangen door het streven naar ‘natievorming’. Maar ook dat grote project om de diverse volkeren van bovenaf tot homogene staatsburgers om te smeden, verliep met horten en stoten.

I

De hypocrisie van het liberalisme
van de koloniale macht

‘Het idee dat de Indiërs de onrechtvaardigheden van de Britten in India als één man moesten bestrijden was bijna even oud als het idee dat India een constitutioneel bestel moest krijgen.’³ Het is echter ook leerzaam om te zien welke obstakels het ontstaan van zo’n eenheid in de weg stonden. Even interessant is het om te weten dat de eerste organisatie met dit doel (zoals vaak in de geschiedenis van het antikoloniale nationalisme) een kleine, door studenten geleide bond in Londen was. In 1865 richtte een aantal Indiërs, overwegend studenten die in Londen waren om de examens te doen voor de advocatuur of ambtenarij, de London India Association op.

De drijvende kracht was Dadabhai Naoroji, in 1825 geboren als zoon van een Gujarati-sprekende weduwe uit de bevolkingsgroep der Parsi (Perzen). Onder de jeugdige pioniers in Londen bevonden zich vier toekomstige voorzitters van het Indiase Nationale Congres, onder wie Surendranath Banerjee en Pherozeshah Mehta, die jaren later beiden werden geraakt door de rode leren schoen.

De westers opgeleide (en Engelssprekende) Indiërs vormden destijds een miniem deel van de Indiase bevolking van rond de 240 miljoen. Veel mensen in de grotere steden spraken weliswaar meerdere talen, maar in 1900 waren er op het subcontinent nog niet zoveel van zulke steden. Het gros van de bevolking beheerste naast het eigen ‘dialect’ geen in heel India bruikbare taal, noch de gestandaardiseerde en vernieuwde vorm van de eigen taal.⁴ In de negentiende eeuw kende India zoveel talen dat het team onder leiding van de taalkundige en ambtenaar G.A. Grierson ruim dertig jaar nodig had om het meerdelige *Linguistic Survey of India* te schrijven. Daarin werden 179 talen en 544 dialecten onderscheiden.⁴

Zeker, het Perzisch was nog steeds de lingua franca van de geletterde bovenlaag in Noord-India, ooit het centrum van het Mogolrijk voordat het door de Britten werd verdreven. Maar afgezien van de grote staat Hyderabad was de kennis van die taal elders op het subcontinent fragmentarisch. Sanskriet werd gelezen en begrepen door de brahmanen die thuis waren in de *shastras* (heilige teksten), maar die vormden

een kleine hindoe-elite, en die taal was, net als het Latijn, ‘dood’. Er waren veel moslims die Arabisch, de taal van de Koran, konden reciteren, maar vóór 1900 kon slechts een enkeling de taal ook lezen, spreken of begrijpen.

Urdu, Tamil, Telegu, Gujarati, Bengali, Marathi, Malayalam, Pasjtoe en Punjabi – om er maar een paar te noemen – waren levende en groeiende talen. De Congresleden begrepen en spraken veelal twee of drie van zulke talen, maar konden er maar eentje lezen. Omdat de talen allemaal hun eigen schrift en een ander vocabulaire hadden en de standaardisatie van de grammatica nog in de beginfase verkeerde, moest je al een talenwonder zijn om er (naast het Engels) twee te beheersen. (Stelt u zich eens voor dat de Franse, Duitse, Spaanse, Italiaanse en Amerikaanse lezers rond 1900 niet eens het Latijnse alfabet gemeen hadden gehad.)

In het laat-koloniale India werd het Engels de pontonbrug over de polyfonie.

Het besef dat er een subcontinentale eenheid moest komen, bestond onder de Indiërs al vanaf eind negentiende eeuw. Maar de problemen om die te realiseren leken onoverkomelijk. Afgemeten aan de tijd dat reizen duurde, was India eertijds vele malen groter dan nu. Vóór de aanleg van de spoorweg tussen Calcutta en Delhi in 1864 (een afstand van 1400 kilometer, nu zo’n twee uur vliegen), werd de reis over land door welgestelden per *gharry* (paardenkoets) en door anderen per ossenkar gemaakt: een odyssee van weken of maanden.⁵ Afgezien van de oude Grand Trunk Road waren er bovendien maar weinig wegen die bij alle weersomstandigheden begaanbaar waren: pas in de Tweede Wereldoorlog werd er serieus gewerkt aan een wegenplan, en dan nog alleen in het oosten van het land. Tot de jaren 1880 liep de snelste route van Calcutta, de hoofdstad van het Brits-Indiase rijk, naar Bombay, de belangrijkste haven aan de westkust, via zee. Reizigers scheepten in in Hooghly, waar pas in 1885 dokken werden aangelegd, en voeren dan per stoomschip helemaal om Kaap Comorin heen en langs de kust van de Arabische Zee naar hun bestemming.⁶ De meeste scheepjes die de binnenwateren of kusten bevoeren, werden ook in het stoomtijdperk nog aangedreven door een zeil of roeiriemen. Toen eind negentiende eeuw de veelgeprezen spoorwegen werden aangelegd – waarvan de kosten negen keer hoger waren dan die in Amerika en geheel door de Indiase belastingbetaler werden opgehoest – gebeurde dat om de koloniale troepen en Britse goederen te vervoeren, en niet zozeer voor Indiase passagiers.

Het reizen per trein was voor de Indiërs zelf dan ook onvoorstelbaar zwaar. Zulke reizen duurden weken. Stations waren primitieve gebouwtjes en de faciliteiten waren gescheiden langs raciale lijnen. De ‘inlanders’ moesten min of meer zelf maar zien hoe ze aan eten en water kwamen en hoe ze hun behoefte deden.⁷

De Indiase treinspassagier ‘moet hongeren’, aldus een klacht van de British Indian Association van Calcutta in 1866.⁸ In zijn reisverslag vertelt Kedarnath Ray, een Bengaal uit de middenklasse, dat hij in een paardenstal had geslapen omdat hij geen ander onderdak voor de nacht had kunnen vinden.⁹ Pas na jaren van ellende en petitieën kregen treinen voor passagiers als hij verlichting, zitplaatsen en wc’s. Behalve tijdens de korte stops op de stations was er onderweg ook geen eten te krijgen – met als gevolg dat de rijkere Indiërs (die zich in de regel aan de kaste- en andere dieetvoorschriften wilden houden) hun koks en bedienden meenamen, wat de reis en het verblijf op de bestemming tot een logistieke nachtmerrie maakte. Gandhi vertelt in zijn autobiografie over de eerste keer dat hij een zitting van het Congres bijwoonde, in 1901 in Calcutta. Hij zag toen met verbazing wat onaanraakbaarheid kon betekenen. ‘De keuken van de Tamils stond ver af van de rest. Bij de maaltijd beschouwden de [brahmaanse] Tamil-afgevaardigden zelfs de aanblik van anderen als vervuiling. Er moest dus een speciale en met vlechtwerk afgezette keuken voor hen worden opgezet.’¹⁰ Vanwege dit soort problemen (praktisch, kastegebonden en sociaal-cultureel) konden Indiase studenten uit verschillende delen van het subcontinent in feite veel gemakkelijker bij elkaar komen in Londen, zoals ze dat in 1865 hadden gedaan om te overleggen over de oprichting van een organisatie die kon claimen namens heel India te spreken. Toch kwam het beeld dat nationalist van ‘India’ hadden, vermoedelijk tot stand in de trein. Vanuit een raampje zagen ze de verschillende landschappen aan zich voorbijgaan; als de trein even stopte, kwamen ze in aanraking met voor hen nog onbekende talen, hoofddeksele, etenswaren en sociale taferelen; in de pelgrimsoorden op de heilige kaart van het subcontinent zagen ze de mensenmassa’s en ze zagen ook hoe boven de verschroeiende velden de grote rode zon achter de horizon verdween. Toen Gandhi terugkwam uit Zuid-Afrika en India wilde leren kennen, kreeg hij van Gokhale het advies om het land geheel en in alle richtingen te doorkruisen. Hij nam een heleboel treinen.

Zelf heb ik ‘India’ in al zijn grandeur, schoonheid en pathos ook vanuit de trein leren kennen. Hele fotoalbums en fragmenten van rei-

zen zitten ergens in mijn hoofd, maar het is moeilijk om ze te ontsluiten en nog moeilijker om de beelden te bekijken. Ze worden korte tijd scherp, vervagen dan en verdwijnen weer in de duisternis. Was het ‘India’ van de vroege nationalist ook zo’n beladen reeks indrukken, eerder een bewegende toverlantaarn dan een schilderij? Misschien wel.

Misschien ook dat de studenten van de London India Association door dit soort beelden (en de emoties die ermee gepaard gaan) tot handelen werden aangezet. En wellicht verklaren de wazige snapshots van het land – zo persoonlijk voor elke reiziger – wel waarom er in het tijdperk van de spoorwegen tussen de bond en India zo’n stimulerende en wederzijdse band ontstond.

Op de zoektocht naar nieuwe verklaringen moeten we echter niet de meer voor de hand liggende oorzaak vergeten. Die is gelegen in ‘het verraad’ en de desillusie na de Mouterij (en latere Opstand) van 1857. De mouterij in het overwegend uit Indiase huurlingen bestaande Bengaalse leger gaf een stel Indiase vorsten (van wie enkelen ontevreden bondgenoten van de Britten waren), landheren met eigen privélegers en rebelse boeren, de kans om het land gewapenderhand te bevrijden van de arrogante *firanghee* (vreemdeling). Die was gehaat vanwege zijn torenhoge belastingen, bemoeienis met het geloof en vernedering van de *nawab* van Oudh, de charismatische vorst van de regio waar de meeste soldaten vandaan kwamen. Ook stedelingen, niet in de laatste plaats in Delhi, kwamen in opstand. De strijd was zeer gewelddadig: de rebellen namen geen vijanden gevangen. Volgens de Britse legende werden de ergste wreedheden aan de ‘Indiase’ kant begaan: het beleg van Lucknow werd het symbool voor alles wat wreed was aan van de vanaf nu verafschuwde maar ook gevreesde ‘inlanders’. Toen de Britten met voor China bestemde vuurkracht reageerden, gingen ze even bruut te werk. Zo werden rebellen vastgebonden aan de loop van een kanon dat daarna werd afschoten. In de hoogtijdagen van de kersverse racistische theorieën nam het Britse racisme in India een andere gedaante aan.

Voor zover iemand al anders had gedacht, werd het in 1857 glashelder dat de Britten India nooit met geweld alleen konden behouden. Toen de Mouterij en Opstand in het jaar daarop neergeslagen waren, nam het Britse parlement de verantwoordelijkheid voor India dan ook over van de East India Company. Op dat kritieke moment verklaarde koningin Victoria dat de Indiërs dezelfde status kregen als al haar andere onderdanen, met inbegrip van de vrije en onpartijdige toegang tot

het ambtenarenapparaat. De Indiërs die begrepen wat dit inhield, zagen de koninklijke proclamatie ‘[...] dat onze onderdanen, van welk ras of geloof ook, voor zover mogelijk vrij en onpartijdig tot de ambten in onze dienst worden toegelaten’ als de Indiase ‘bill of rights’, zo niet de Magna Carta.¹¹

Als ze werkelijk onbevooroordeeld als ‘onderdanen van het Britse Rijk’ waren behandeld, zouden veel Indiërs daar destijds genoeg mee hebben genomen.¹² Maar de door Londen beloofde onpartijdigheid bleek in India een hersenschim te zijn. De oprichting van de Congrespartij in 1885 had alles te maken met deze kwestie.

Na de Mouterij en Opstand kwam Londen met een nieuwe bestuursinrichting voor India. We komen hierop terug in hoofdstuk 3, dus een schets op hoofdlijnen moet volstaan. Het hoogste gezag kwam te liggen bij de kersverse minister van India, die in het India Office in Londen zetelde. In India zelf kreeg een onderkoning de leiding, die aan Londen rapporteerde. Aan het hoofd van de provincies kwamen gouverneurs te staan, die weer verantwoording verschuldigd waren aan de onderkoning. De hele piramide werd ondersteund door de Indian Civil Service (ICS). De overheidsdienaren die het meeste contact met de bevolking hadden, waren de districtshoofden.

Een van de vele barrières voor Indiërs om in dienst van de ICS te treden was dat de sollicitatie verliep via een examen in Londen. Omdat alleen de allerrijkste Indiërs een reis naar en studie in Groot-Brittannië konden betalen, waren Indiërs die ambtenaar wilden worden in het nadeel bij hun Britse concurrenten. Dat deze kwestie jarenlang op de agenda van de Congrespartij stond, werd bespot door de Britten: ze voerden het aan als het zoveelste bewijs dat de leden van het Congres een ‘microscopische minderheid’ vormden die alleen maar zichzelf vertegenwoordigde. Zoals tal van Britse karikaturen van de Indiase nationalistinnen was die spot onterecht.

Waarom zouden Indiërs geen functie willen in een bestuur dat zo goed mogelijk leiding gaf aan hun land? Ze hadden daar tenslotte meer belang bij dan de Britten; of zo voelden en dachten ze in die jaren van toenemende raciale spanningen in elk geval.

Wat de Indiërs boos maakte, was dat de Raj (in deze en vele andere zaken) de liberale belofte van gelijke kansen in de proclamatie niet nakwam en hen dus discrimineerde. Omdat veel Indiase intellectuelen zich de liberale ideeën van die tijd eigen hadden gemaakt en er zelf ook aan bijdroegen, begrepen ze hoe hypocriet dat was.¹³ Wat achter de

Britse apologie schuilging, was de paternalistische koloniale gedachte dat een Britse ambtenaar – het districtshoofd – de ‘gewone Indiër’ beter kon begrijpen en vertegenwoordigen dan een Indiër met veel aanzien, en dat stoorde. ‘De microscopische minderheid kan de behoeften en aspiraties vele malen beter aanvoelen en vertegenwoordigen dan de nog microscopischer minderheid van alwetende districtshoofden,’ repliceerde Pherozeshah Mehta scherpzinnig.¹⁴

De kwestie stimuleerde mensen als Mehta om een ander idee te ontwikkelen van de ‘gewone Indiër’ en de belangen van het volk tot de lakmoesproef te maken voor rechtvaardig (koloniaal) bestuur. In de ogen van de nationalistinnen was ‘de gewone Indiër’ een onderdaan die belang had bij het staatsbestuur, die vertegenwoordigd moest worden door andere Indiërs en van wie de loyaliteit aan de Raj niet als vanzelfsprekend mocht worden beschouwd. De ingebeelde persoon was ‘van Indiase afkomst’ en de Indiase nationalistinnen konden zich met hem of haar identificeren omdat ook zij van ‘Indiase afkomst’ waren.

De discussie over de fundamentele uitgangspunten van het Britse bestuur laat zien dat het Congres aanvankelijk regeringsgezin was. De leden van het losse verbond van rijkere Indiërs die eens per jaar in een andere stad op een congres bijeenkwamen, waren al jaren bij de politiek in de eigen regio betrokken, en velen van hen wilden toetreden tot de hogere echelons van de Raj. Dat laatste gold ook voor de studenten die de London India Association oprichtten. Dat een aantal van hen in Londen was om het examen voor de ambtenarij te doen, hoeft niet te verbazen: het is geen tegenstelling. Zij vormden een specifieke bovenlaag met een al even specifieke relatie met de overheid. De meesten van hen kwamen uit families waaruit de klerken en administrateurs van de Indiase keizers en vorsten gerekruteerd waren. Wat zij in beginsel gemeen hadden, waren hun ambities en frustratie over het feit dat de Raj niet reageerde op de wensen van de Indiërs. Hun doel was niet om het Britse bewind omver te werpen, maar om het te hervormen.

Het vroege liberale nationalisme was vooral gestoeld op het allesoverheersende idee dat ‘Anglo-India’, ofwel de in India verblijvende Britten, Victoria’s beloften aan India niet nakwamen. Aan het eind van de negentiende eeuw nam de Raj talloze maatregelen die volgens de Indiase onderdanen van kwade trouw getuigden.

Twee ervan werden berucht.

De eerste was de Vernacular Press Act van 1878, een wet die gericht was tegen de Indiase uitgeverijen van publicaties in de ‘streektaalen’. In de

tweede helft van die eeuw was de vernieuwing van de drukpers in India met groot animo opgepakt. Rond de eeuwwisseling ‘was er amper een stad van betekenis te vinden die niet over een of twee drukpersen beschikte’.¹⁵ Van die persen rolden vele pamfletten, traktaten, toneelstukken en romans, zowel in het Engels als in een van de Indiase talen, en dankzij de wildgroei aan bibliotheken en leesalen werden die ook veel gelezen. Tot aan de jaren tien waren er door één uitgeverij, de Naval Kishore Press in Lucknow, alleen al zo’n veertienduizend titels gedrukt in het Urdu, Hindi, Arabisch en Perzisch. De schrijvers en hun gretige lezers, die niet altijd een officiële opleiding hadden genoten, zagen zichzelf inmiddels als de vox populi die zich bezighield met de grote vraagstukken van het openbare leven.¹⁶

De ‘inheemse pers’ beschouwde het steeds meer als haar voornaamste taak om duidelijk te maken hoe slecht ‘de gewone Indiërs’ werden behandeld door ‘Anglo-India’. Ze wilde de ellende laten zien van de ‘inlanders’ die als koelies werkten op de plantages van witten of als bedienden bij hen thuis. In 1861 publiceerde de *Hindu Patriot* het toneelstuk *Nil darpan* (‘Spiegel van Indigo’) van Dinabandhu Mitra, dat ging over de wreedheid van de witte indigoplanters tegen inheemse boeren, als feuilleton. Na dat schokkende verhaal hamerde de Indiase pers erop dat er één rechtsstaat was voor de witte mensen en een heel andere voor de Indiërs. Als een koelie door een witte planter of beheerder van een theeplantage afgeranseld werd, zorgde dat voor krantenkoppen. Ook ‘jachtongelukken’, waarbij een sahib ‘per ongeluk schoot op een inlander’, haalden de ‘inheemse dagbladen’, net als de lichte straffen die de rechters uitdeelden aan de enkele witten die voor dit soort misdaden werden vervolgd.¹⁷

Ook de onverschilligheid van de Raj tegenover het gedrag van de niet-ambtelijke witte gemeenschap (Britse personen die in India wonen maar niet in dienst zijn bij de Raj) droeg bij aan de nationalistische gevoelens. Dinshaw Wacha, een andere Parsi die tot de oprichters van het Congres behoorde, sprak zijn afschuw uit over ‘de moorden op inheemsen door Europeanen’.¹⁸ De rechterlijke macht zoals die zich in India na de invoering van het Wetboek van Strafrecht van Macaulay in 1860 manifesteerde, werd in deze politieke kring een van de onderwerpen van kritiek. Zoals een Brit in 1878 opmerkte: ‘In de [voorafgaande] 20 jaar [...] ontstond er een voorheen nog onbekend nationaal sentiment [...], waardoor de [...] pers nu voor het eerst in de geschiedenis van de [Britse] heerschappij de hele inheemse bevol-

king van India tegen de buitenlandse overheersers [kan] opzetten.’¹⁹

De poging van de onderkoning Lytton, lid van de Tory-partij, om de pers met zijn Vernacular Press Act van 1878 te muilkorven, leidde er dus slechts toe dat de Indiërs de handen ineensloegen. De Indiaas- en Engelstalige uitgeverij schaarden zich nu gezamenlijk achter de ‘liberale’ zaak: de vrijheid van meningsuiting. Ze gaven in veel gevallen zowel Indiaastalige als Engelstalige publicaties uit. Bal Gangadhar Tilak, die in Surat het podium zou beklimmen, was er een voorbeeld van. Zijn dagblad *Kesari* verscheen in het Marathita en de krant *Mahratta* was Engelstalig. Het was niet toevallig dat er 39 juristen en 14 journalisten waren onder de 72 afgevaardigden op de oprichtingsbijeenkomst van het Congres in het Tejpal Gokuldas Boarding House in Bombay.²⁰

Een andere legendarisch geworden kwestie speelde zich af rond de Ilbert Bill. In 1883 kwamen de liberale onderkoning Lord Ripon en zijn juridisch adviseur Sir Courtney Ilbert met een bescheiden voorstel tot wetwijziging: voortaan moesten districtsrechters die Indiaas waren dezelfde bevoegdheden krijgen als hun Europese collega’s. Dat leidde tot hysterische uithalen van ‘Anglo-India’, niet alleen tegen de onderkoning, maar ook tegen hoogopgeleide ‘inlanders’, die niet geschikt werden geacht om over de witte (en ‘zijn’ vrouwen) te oordelen. Door de openlijk racistische toon van de aanval op het ‘hele nikkerzootje’ werd het voor de hoogopgeleide Indiërs klip en klaar dat zij door ‘Anglo-India’ geminacht en gehaat werden.

De Indiërs die als ambtenaar voor de Raj werkten, spraken per definitie niet alleen Engels, maar hadden op de universiteit of tijdens de opleiding voor de overheidsdienst ook de liberale beginselen overgenomen.²¹ De Ilbert Bill-affaire maakte hun duidelijk dat er een kloof gaapte tussen de liberale theorie en de onverdraagzaamheid in de praktijk.²² Ze kregen ingewreven dat het racisme ingebakken zat in het nieuwe imperialisme, in India en daarbuiten.

De opstand van 1857 had voor een diepe raciale kloof tussen heersers en onderdanen gezorgd. In de nasleep ervan scheidden de witten in India zich af van de Indiërs. Om zo veel mogelijk afstand te houden van de ‘Black Towns’, die nu (anders dan een eeuw eerder) als broeinesten van verdorvenheid en ziekte werden gezien, vestigden ze zich in aparte woonwijken, kazernes en clubs. De nieuwe generatie Britse ambtenaren en *boxwallahs* (witten die werkten in de handel, financiële wereld, als theeplanter, eigenaar van een jutefabriek of manager) leefden voortaan binnen hun eigen kaste en duiden de ‘westernised oriental